

mgr Katarzyna Grabowska

Uniwersytet w Białymstoku

Wydział Filologiczny, Instytut Filologii Wschodniosłowiańskiej

tel. (85) 745 74 50

e-mail: kaska_smoktunowicz@gazeta.pl

FORMY FLEKSYJNE RZECZOWNIKÓW Ö-TEMATOWYCH W „KRONICE SUPRASKIEJ”

STRESZCZENIE

Niniejszy artykuł poświęcony jest charakterystyce form fleksyjnych rzeczowników ö-tematowych w XVI-wiecznym zabytku piśmiennictwa zaliczanym do I redakcji latopisów białorusko-litewskich. Celem artykułu jest analiza odmiany rzeczowników rodzaju męskiego i nijakiego z uwzględnieniem zmian w porównaniu do stanu ogólnoruskiego. Do najistotniejszych zjawisk, które znalazły poświadczenie w tekście „Kroniki Supraskiej”, należą: dążenie do wyrównań międzydeklinacyjnych oraz w obrębie samej deklinacji na *ö. Prowadzi to do zwiększenia ilości końcówek dla tego samego przypadku, a także wahań ich użycia. W „Kronice Supraskiej” poświadczenie znajdują szczątkowe formy liczby podwójnej. W większości przypadków zostały one wyrównane do liczby mnogiej. Zabytek charakteryzuje się również niekonsekwencją realizacji kategorii żywotności.

Słowa kluczowe: latopisy białorusko-litewskie, I redakcja latopisów białorusko-litewskich, język staroruski, rzeczownik, odmiana ö-, jö-tematowa

SUMMARY

Inflectional forms of ö-stem nouns in the Supraśl Chronicle

This article discusses the characteristic of ö-stem nouns in the 16th-century monument of writing belonging to the first Belorussian-Lithuanian compilation. The purpose of the article is the analysis of the declension of masculine and neuter nouns with regard to alterations in comparison with general Old Russian. The most crucial phenomena which are confirmed in the Supraśl Chronicle are: a tendency to inter-declensional leveling and within the ö-declension

itself. It leads to an increase in the number of endings of the same case as well as fluctuations in their usage. In the Supraśl Chronicle residual forms of the dual number can be observed. In most cases they were leveled to the plural number. The text is also characterized by the inconsistent usage of the animacy category.

Key words: Old Belorussian chronicles, the first Belorussian-Lithuanian compilation, Old Russian language, noun, *o-*, *jö-* stem declension

System odmiany rzeczowników w językach wschodniosłowiańskich był oparty na prasłowiańskich typach deklinacyjnych. Trwający przez całą epokę staroruską proces przebudowy tych paradygmatów prowadził z jednej strony do wyrównań pomiędzy poszczególnymi typami deklinacyjnymi, z drugiej – do wahań w zakresie końcówek i tematów fleksyjnych¹. Odziedziczony po epoce staroruskiej system fleksyjny uległ w poszczególnych językach wschodniosłowiańskich dalszym przekształceniom. Zmiany te spowodowały redukcję typów deklinacyjnych, których kryterium podziału stał się rodzaj gramatyczny.

Celem niniejszego artykułu jest próba przedstawienia ewolucji form fleksyjnych rzeczowników *o*-tematowych w stosunku do stanu ogólnoruskiego na początkowym etapie rozwoju. Analizie zostały poddane przykłady wyekscerpowane z tekstu jednego z zabytków piśmiennictwa Wielkiego Księstwa Litewskiego (WKL) – „Kroniki Supraskiej”. Powstały w 1519 roku utwór składa się z trzech części. Dwie pierwsze (ogólnoruska będąca kompilacją wcześniejszych staroruskich latopisów oraz smoleńska) są umieszczone pod wspólnym tytułem „Избрание лѣтописания изложено въкратце”. Do nich dołączony jest „Лѣтописецъ великихъ князей литовьскихъ” – pierwszy oryginalny utwór napisany na terytorium WKL. „Kronika Supraska” przez badaczy jest zaliczana do I redakcji latopisów białorusko-litewskich².

Przedmiotem analizy są formy rzeczowników *o*-tematowych wypisane z całego zabytku. Ze względu na ich ilość, w artykule zostaną przedstawione tylko wybrane, będące formami reprezentatywnymi dla odzwierciedlenia poszczególnych zjawisk.

Deklinacja *o*-tematowa obejmuje rzeczowniki rodzaju męskiego, kończące się w *nom. sg.* na *-ъ*, *-ь*, *-и*, *-о* oraz rodzaju nijakiego na *-о/-е*. W obrębie tego paradygmatu wyróżnia się odmianę twarďo- i miękkotematową.

¹ М.А. Жыдовіч, *Назоўнік у беларускай мове, ч. I: Адзіночны лік*, Мінск 1969, s. 206.

² В.А. Чамярыцкі, *Беларускія летапісы як помнікі літаратуры. Узнікненне і літаратурная гісторыя першых зводаў*, Мінск 1969, s. 16-17.

1. Rzeczowniki twar-dotematowe

1.1. Singularis

Masculinum

Nominativus rzeczowników męskich z tematem na *ō w analizowanym zabytku reprezentowany jest przez rzeczowniki z końcówką zerową, por.: *Блуд* (14), *бог* (15v), *Витовѣть* (60), *Владимер* (3), *глад* (14об), *Днепръ* (72v), *Долѣкгирѣд* (108), *епискупъ* (18), *кудесник* (10), *митрополитъ* (47v), *Олгирдъ* (45), *пан* (108), *пасынокъ* (57), *посоль* (35v), *Рогволод* (13v), *Смоленескъ* (59v), *страх* (20v), *человекъ* (99). Parallele zapisy z jerem na końcu lub bez niego są rezultatem zaniku samogłosek zredukowanych w języku staroruskim. W wyniku tego procesu -ь w podobnych zapisach jest wyłącznie znakiem graficznym nieposiadającym znaczenia fonologicznego³, zaś wykładnikiem rodzaju stał się czysty temat. Oddzielną, dość liczną grupę w tym paradygmacie stanowią imiona własne zakończone na -o, -ko: *Блудо* (15), *Варяжько* (15), *Вечеславо* (8), *Войдило* (90), *Выспытко* (57v), *Данило* (8v), *Дашько* (69), *Ивашько* (72), *Малко* (12об), *Михаило* (57v), *Михалко* (8), *Олего* (10), *Скиригаило* (103v), *Спытко* (107), *Степанко* (69v), *Швитригаило* (76), *Ягаило* (52v). W imieniu *Лыгвена* (59) odzwierciedlone zostało akanie. Zabytek poświadcza również jeden przykład apelatywu z końcówką -o: *маршалко* (93). Podobne formy były niezwykle częste w starobiałoruskich dokumentach urzędowych, co świadczy o ich obecności w żywym języku⁴.

Genetivus posiada dwie końcówki: -a oraz przejętą z tematów na *ŭ końcówkę -y. W zabytku zdecydowanie przeważa użycie tej pierwszej: *Алксандра* (5v), *апостола* (40), *Богуслова* (4), *брата* (50), *Витовта* (53v), *из града* (9), *от дыма* (5v), *живота* (89v), *епископа* (26v), *Кирила* (26v), *с Кракова* (97), *креста* (26v), *лѣса* (24v), *марта* (25), *митрополита* (19), *из Новагорода* (40v), *у Олгирда* (45), *патрарха* (19), *Полоцька* (91v), *потона* (5), *Скиригаила* (102v), *хлѣба* (9v), *из Царягорода* (41v), *Ягаила* (90). Końcówka -я w słowie *Всеволодя* (8v) powstała pod wpływem odmiany miękkotematowej na *jō. Mniej liczne są przypadki użycia zapożyczonej z odmiany ŭ-tematowej końcówki -y. Wszystkie poświadczone w „Kronice Supraskiej” przykłady są reprezentowane wyłącznie przez rzeczowniki nieżywotne, por.: *тогожь году* (52v), *спаде з мосту в ров* (13), *и посреди полу их* (30), *и с того пирю* (103), *от мужеска полу*

³ Е.Ф. Карский, *Белорусы. Язык белорусского народа*, Вып. 2, Москва 1956, s. 119.

⁴ А.М. Булыка, А.І. Жураўскі, І.І. Крамко, У.М. Свяжынскі, *Мова беларускай пісьменнасці XIV – XVIII стст.*, Мінск 1988, s. 12.

и до женска (51v), и живя посреде роду своего (28v), до Торжъку нѣсть мѣста такова (23v), не могуце терпѣти во граде голоду (60).

W *dat.* niemal bezwzględnie pojawia się pierwotna końcówka –y: *богу* (16), *Витѣвту* (58v), *ко граду* (9), *Долѣкгирду* (108), *Дорогоичину* (91v), *Жикгимонту* (74), *ко Киеву* (10), *по миру* (10v), *митрополиту* (42), *к Новгороду* (44v), *пану* (107v), *полку* (30), *ко Святославу* (12v), *языку* (9). Pod wpływem odmiany miękkotematowej powstała forma *Михаилю* (35v). Zapoczątkowane jeszcze w epoce staroruskiej zjawisko przenikania do odmiany *ō*-tematowej końcówki –*ови/-еви* nie znalazło wyraźnego odzwierciedlenia w odmianie rzeczowników twar-dotematowych. Poświadczenie uzyskała jedna forma imienia *Ольгови* (7). Występowanie końcówki –*ови/-еви* w zabytkach starobiałoruskich było umocnione wpływem polszczyzny⁵, a jej obecność potwierdzają najstarsze utwory literatury zachodnioruskiej⁶.

Wyekscerpowane z tekstu latopisu przykłady *acc.* posiadają bądź końcówkę zerową, bądź –*a/-я*. Należy podkreślić, iż w rzeczownikach żywotnych konsekwentnie pojawia się końcówka –*a/-я* zgodnie z kategorią żywotności: *брег* (9), *под Витебськъ* (77v), *за Донь* (49), *Луческъ* (97), *лѣсь* (105v), *миръ* (39v), *пасад* (29), *в полонь* (20v), *на род* (6), *хлѣб* (14)/*архимандрита* (40v), *бога* (18), *брата* (14), *Витовта* (89), *духа* (3), *епископа* (40v), *игумена* (64v), *кумѣра* (16), *Михаила* (35v), *в Ольгирда* (46), *Олега* (10v), *пана* (108), *татарина* (31), *Ягаила* (89). Końcówka –*я* w imionach *Володимеря* (12v), *Всевољдѣ* (16) została zapożyczona z odmiany miękkotematowej.

W *instr.* większość przykładów uzyskuje regularną końcówkę –*омь* (–*ом*), będącą wynikiem fonetycznego przekształcenia ogólnoruskiej końcówki –*ѣмь*, por.: *братомь* (5), *брегомь* (5v), *со Витовтомь* (63v), *гнѣвомь* (20v), *под градомь* (51v), *епископомь* (56), *игуменомь* (21v), *Костентиномь* (99), *крестомь* (70), *с Леономь* (9v), *митрополитомь* (52v), *паномь* (108), *под Полоцькомь* (77v), *посломь* (39), *с родомь* (6v), *Романомь* (22v), *под Смоленскомь* (58). Miękki typ końcówki –*емь* można tłumaczyć wpływem języka polskiego, w którym prasłowiańskie końcówki –*емь*, oraz –*ѣмь*, –*ѣмь* po wokalizacji jerów w silnej pozycji przybierały taką właśnie postać⁷, por.: *Володимиремь* (24), *со Всеволодемь* (22v), *Лугвенемь* (59v), *Скригаилемь* (91).

Formy *loc.* wykazują brak stabilizacji w zakresie użycia końcówek. Obok regularnej końcówki *ō*-tematowej, w wielu przykładach pojawia się związana

5 Z. Klemensiewicz, T. Lehr-Splawiński, S. Urbańczyk, *Gramatyka historyczna języka polskiego*, Warszawa 1981, s. 22.

6 Е.Ф. Карский, *Белорусы. Язык...*, Вып. 2, s. 125.

7 Z. Klemensiewicz, T. Lehr-Splawiński, S. Urbańczyk, *Gramatyka historyczna...*, s. 272.

genetycznie z deklinacją na *ŭ końcówka *-y*: в Бѣлгородѣ (16), в граде (4), в животе (89v), на лесѣ (25), в Новегородѣ (6), в Псковѣ (68v), в Ростове (6v), в Царигородѣ (41), во Кракове⁸ (97v)/у Витебъску (76), в Луцьку Великому (65v), на миру (98), в полку (29v), в Полоцьку (6v), во Смоленску (57v), в Торжъку (38). Niemal wszystkie rzeczowniki z końcówką *-y* (z wyjątkiem *на миру*) posiadają temat zakończony spółgłoską [k]. Obecność nowej końcówki przyczyniła się do uniknięcia procesu palatalnego, por.: *на востоце* (17), *во Сьмоленсце* (66v)/*во Смоленску* (57v).

Nieliczne przykłady *voc.* posiadają w zabytku regularną formę: *brate* (29), *Глѣбе* (29), *господине* (34v).

Neutrum

System flekcyjny w rodzaju nijakim nie odbiega zasadniczo od stanu ogólnoruskiego, co ilustrują przedstawione niżej przykłady:

pot./acc.: брашно (9), вино (9), воиско (84v), зачало (5v), злато (10), зло (51), во Креиво (95v), лѣто (16v), млеко (27), мѣсто (105v), село (71v), царство (56v), число (33v);

gen.: со Бѣлаозера (25), брашна (25), вина (9v), до Городна (91v), зла (84v), до Креива (92v), королевства (79v), лѣта (7v), мѣста (23v), от начала (5v), Рожества (70v), села (23v), царства (63v), числа (48);

dat.: Бѣлуозеру (56), ко Городну (93v), Кретву (92v);

acc.: воискомь (104v), числомь (9);

loc.: на Бѣлаозере (6), во Вилнѣ (88v), в Городне (91v), во Креве (88v), лѣте (16v), мѣсте (20v), Рожествѣ (70v), на царствѣ (35).

Wyjątek stanowi *loc.*, w którym, obok normatywnej końcówki –ѣ (-e), pojawia się wariant *-и*: *на царствѣ*. Taki typ końcówki mógł pojawić się w wyniku oddziaływania odmiany miękkotematowej, co było dość częstym zjawiskiem w *loc.*⁹, bądź redukcji nieakcentowanego –ѣ¹⁰. Innym przykładem jest, pierwotnie należący do odmiany *ā*-tematowej, rzeczownik *во Вилнѣ*¹¹, w którym nastąpiła zmiana rodzaju z żeńskiego na nijaki.

⁸ Analiza fonetyczna paralelnych zapisów z ѣ bądź e wykazała ich artykulacyjną zbieżność w języku autora/autorów tekstu.

⁹ В.И. Борковский, П.С. Кузнецов, *Историческая грамматика русского языка*, Москва 2007, s. 194-195.

¹⁰ L. Citko, „*Kronika Bychowca*” *na tle historii i geografii języka białoruskiego*, Białystok 2006, s. 98.

¹¹ Z lit. *Vilina, od nazwy rzeki *Вилия*, str.-rus. *Велья*; por. М. Фасмер, *Этимологический словарь русского языка*, Т. 1, Москва 2004, s. 315.

1.2. Dualis

Analizowany zabytek poświadcza nieliczne przykłady liczby podwójnej, przy czym w większości przypadków formy zostały wyrównane do liczby mnogiej. W takim wypadku na liczbę podwójną wskazuje jedynie kontekst użycia, por. w rodzaju męskim:

nom./acc.: *варяга* (15), *протодиякона* (47v), *часа* (53) / *княжи велики Швитригаило 2 годы* (73v), *И стретоша польци обои* (50v), *послалъ преже себе дву човеков* (69), *Кестутеи пошлетъ 2 човеку к Полоцьку* (92);

dat./instr.: *Бивъшиися обоимъ полком* (33), *нелзе снятися обоимъ полкомъ* (46v).

Z tekstu „Kroniki Supraskiej” zostały wyekscerpowane dwie formy dawnej liczby podwójnej w *nom./acc.*: *двѣ лѣте* (39v), *двѣ ли лѣте* (90) oraz wyrównane do liczby mnogiej formy *gen./loc.*: *под двою лѣтъ* (6v), *князь Олгирд (...)* и *князь велики Кестути (...)* *што имь быти на их мѣстех* (89).

1.3. Pluralis

Masculinum

Różnorodność końcówek w *nom.* wskazuje na znaczne zmiany w porównaniu ze stanem ogólnoruskim. Pod wpływem *acc.* rozwinęła się końcówka *-ы*, stąd paralelne zapisy:

брати (55), *епископи* (62v), *игумени* (62v)/*браты* (6), *дулены* (9), *грады* (64v), *епискупы* (24), *послы* (78v), *станы* (23v), *хорваты* (9). Zbieżność *nom.* i *acc.* liczby mnogiej jest rezultatem wyrównań wewnątrzparadygmatacznych, które doprowadziły do ukształtowania ujednoczonej dla obu przypadków końcówki *-ы*¹². Po spółgłoskach tylnojęzykowych fakultatywnie pojawiają się zapisy *грекы* (9), *греки* (9), *ляхи* (56v), *Трокы* (93v), bądź *варязи* (5v), *греци* (9), *наильници* (6v), *оттроци* (13v), *полци* (24v), *посадници* (52) z alternacją w temacie przed końcówką *-и*. W zabytku wyodrębnia się niewielka grupa rzeczowników na *-ове* powstałych pod wpływem deklinacji *ŷ*-tematowej bądź języka polskiego: *волохове* (106), *ляхове* (97), *панове* (77v), *послове* (39v), *полкове* (95), *татарове* (21v). Podobne przykłady znajdują poświadczenie już w XI-wiecznych zabytkach piśmiennictwa ruskiego, najczęściej z terenów

¹² В.И. Борковский, П.С. Кузнецов, *Историческая грамматика...*, s. 201-202.; А.М. Булыка, А.И. Жураўскі, І.І. Крамко, У.М. Свяжынскі, *Мова беларускай...*, s. 64.

południowo-zachodnich oraz zachodnich, na których później uformowały się języki białoruski i ukraiński¹³.

W *gen.* dawna końcówka zerowa pojawia się paralelnie z zapożyczoną z deklinacji ũ-tematowej końcówką *-ov*: *избиеных от ангель божиих* (30v), *И от тех варягъ прозвася Русь* (6v), *и прочих ваших градъ* (9v), *грехъ ради наших* (54), *не пощади отрокъ до ссущих млеко* (27), *приде (...) татаръ тысяще* (55v)/ *баранов* (73), *вепров* (73), *городов* (81), *ляхов* (58), *мозгов* (26), *погостов* (24), *скарбов* (92), *Троков* (74v), *человековъ* (35v).

Regularna końcówka *-омь* (*-ом*) stanowi w *dat.* bezwyjątkową normę, por.: *градом* (19), *грѢшникомъ* (15v), *другомъ* (50v), *лесомъ* (82v), *оттрокомъ* (11v), *паномъ* (107v), *полкомъ* (94), *посломъ* (10v), *татаром* (27), *к Трокомъ* (93v).

Kategoria żywotności w *acc.* nie jest realizowana konsekwentnie. W większości form zauważalna jest zbieżność z *nom.*, również w przypadku rzeczowników żywotnych: *ангели* (20v), *на воряги* (5v), *враги* (50v), *грады* (6v), *дияконы* (19), *леса* (23v), *в Ляхы* (19v), *намѢсники* (3v), *намесници* (50), *оброки* (12), *погосты* (12), *полкы* (27), *полци* (49), *попы* (18), *посадники* (13), *посады* (46v), *послы* (10), *в Татары* (22v), *Троки* (74v). Genetycznie związana z deklinacją ũ-tematową końcówka *-ov* znalazła poświadczenie w mniejszej ilości przykładów: *братов* (104v), *куторов* (77), *панов* (77v), *плѢшников* (98v), *послов* (50v), *приставов* (69v), *татаров* (104v).

Instrumentalis rzeczowników twar-dotematowych również charakteryzuje się obecnością regularnej końcówki *-ы/-и* (wariantywne zapisy pojawiają się w tematach zakończonych spółgłoską tylnojęzykową): *богы* (15v), *с воины* (19v), *волохи* (106v), *зь дары* (50v), *с други* (40v)/*со други* (69v), *со кресты* (68v), *Ляхы* (20v), *полкы* (24), *с попы* (18), *с роды* (6), *с татары* (64), *Чехы* (20v). W zabytku pojawia się przykład końcówki zapożyczonej z odmiany *ā*-tematowej: *Троками* (74v), *со луками* (83v), co odzwierciedla dążenie do unifikacji typów deklinacyjnych w liczbie mnogiej. W zachodnioruskich zabytkach podobne formy zaczynają dokumentować XV-wieczne zabytki¹⁴. Na formę *дарми* (26) najprawdopodobniej wywarł wpływ paradygmat odmiany na *ŭ.

Jedyną końcówką *loc.* jest normatywne *-ex*: *на вятичех* (5v), *градех* (19), *животех* (89), *в татарех* (27), *на ТроцѢх* (73v).

¹³ Ф.П. Филин, *Происхождение русского, украинского и белорусского языков*, Москва 2006, s. 394; С.И. Иорданиди, В.Б. Крысько, *Историческая грамматика древнерусского языка*, Т. 1, Москва 2000, s. 79.

¹⁴ В.И. Борковский, П.С. Кузнецов, *Историческая грамматика...*, s. 195-196.

Neutrum

Nieliczne wyekscerpowane z „Kroniki Supraskiej” formy rodzaju nijakiego posiadają regularne końcówki zgodne ze stanem ogólnoruskim. W zabytku nie znalazły poświadczenia formy *nom.* Wariantywne zapisy z *-ь* lub bez niego są rezultatem zaniku jerów w słabej pozycji, por.:

gen.: лѢть (3v), мѣсть (90v), мяс (9v), сел (98), стад (92);

dat.: облакомь (43), по озером (33), по селомь (84);

acc.: дела (78), лѢта (16v), мѢста (90v), села (26);

instr.: враты (10);

loc.: лѢтѢхь (3v). в озерех (75v), в судех (48v).

2. Rzeczowniki miękkotematowe

2.1. Singularis

Masculinum

W *nom./acc.* rzeczowniki nieżywotne posiadają końcówkę zerową, por.: бои (54), во Володимерь (3v), жреби (65v), Ижеславль (88v), в карабль (29v), манастырь (68v), місяць (63v), метежь (82v), Перемышь (16v), Ярославль (36). Rzeczowniki żywotne w *nom.* mają końcówkę zerową, zaś w *acc.* przyjmują formę równą *gen.*, por.:

nom.: АндрѢи (3v), господарь (82), Жеславл (75), жребѣи (67v), Игор (7),

Кестути (87v), князь (63v), кон (10), корол (100), отець (12v), царь (54), царевичь (54), Юрьѣи (57об);

acc.: АлексѢя (40), АндрѢя (46v), Дмитрея (42), Евнутѣи (87v), Игоря (11), князя (63v), короля (72v), царя (41), Юрьѣя (54).

Wyjątek stanowi zwrot *И по сих помену Олег конь свои* (10), w którym kategoria żywotności nie została odzwierciedlona.

Po zdyspalatalizowanych historycznie miękkich spółgłoskach [ʒ], [c] pojawia się końcówka *-a*: на мужа (9v), за отца (95).

Końcówka *-ei* w takich formach, jak *Василѣи* (8v), *ДмѢтреи* (4), *жребѣи* (67v), *Евнутѣи* (87v), *Кестутѣи* (88) powstała z dawnego połączenia **ijь*¹⁵. W przypadku imion własnych mogła zostać również wyrównana do form typu *Андрѣи*.

W *gen.* bezwyjątkową realizację otrzymuje końcówka *-я* (po zdyspalatalizowanych również *-a*): *АндрѢя* (4), *от Бряслѣя* (76v), *Игоря* (8v) / *Игора* (7v),

¹⁵ Ibidem, s. 190.

ис карабля (9), *Кестутия* (89), *князя* (7), *короля* (97), *месяца* (4), *Мстиславля* (98v), *мужа* (5v), *осподаря* (81) / *осподара* (81v), *отца* (3), *царя* (28) / *цара* (73), *Юря* (4).

Dativus rzeczowników miękkotematowych posiada końcówkę *-ю* bądź *-у* po spółgłoskach zdyspalatalizowanych (aczkolwiek w tym przypadku mogą pojawić się paralelne zapisy): *ко АлексѢю* (42), *ко Брасловлю* (76v), *Василию* (17), *господарю* (81), *Дмитрею* (43v), *Евнудию* (88v), *по жребию* (55), *ко Игорю* (10), *князю* (59), *королю* (52v), *Мстиславлю* (99v)/*Мстиславлю* (98v), *мужю* (11v), *осподарю* (82), *отцю* (38v), *царю* (3)/*царю* (33), *Ярославлю* (56). Wyjątek stanowią formy *Батыевеи* (33), *Дмитрееви* (31v), *Игоревеи* (8v); *королеви* (29v), w których końcówka *-еви* została zapożyczona z odmiany *ŷ*-tematowej bądź z polszczyzny. W „Kronice Supraskiej” znalazł poświadczenie jeden przykład z końcówką *-ови*, której powstanie należy tłumaczyć oddziaływaniem odmiany twaridotematowej, por.: *Игорови* (7v)/*Ольгови* (7).

Formy *instr.* i *loc.* konsekwentnie realizują regularne końcówki:

instr.: *Батыемь* (22), *господаремь* (81), *Евнудиемь* (88), *с Игоремь* (10v), *со княземь* (28), *кролемь* (97v), *под Мстиславлемь* (75v), *мужемь* (6v), *со отцемь* (94v), *со царемь* (22).

loc.: *во Брасловли* (76v), *Васильи* (27), *в карабли* (9v), *при краи* (29), *по отци* (19v), *при цари* (64).

Wyjątkowo w jednym przypadku poświadczona została forma z końcówką *-е*, por.: *во Володимере* (18v), będąca rezultatem procesu wygórnawczego z odmianą twaridotematową.

W „Kronice Supraskiej” udokumentowana została również forma *voc.*: *Не ходи, княже, убиють тя* (15).

Neutrum

Paradygmat odmiany rzeczowników miękkotematowych w rodzaju nijakim kontynuuje stan ogólnoruski.

W formach *nom./acc.* po spółgłoskach miękkich oraz z dawnego **ŷje* wykształciła się końcówka *-е*: *Благъвещение* (66v), *благословение* (18v), *видиние* (29), *Воздвижение* (4v), *избрание* (3), *исцеление* (18), *княжение* (4), *крщение* (28v), *море* (21), *оружие* (34v), *в поле* (104v), *рыдание* (25), *сказание* (3), *солнце* (57v), *спасение* (16v). Jeden przykład poświadczca końcówkę powstałą w wyniku kontrakcji **ŷje*¹⁶, por.: *и в полонь веде самих, имене их разграби* (20v) / *поковаша их, имѢние их подаваше бояремь своимь* (84v).

¹⁶ L. Citko, „Kronika Vychowca”..., s. 105.

Wszystkie formy *gen.* i *dat.* kontynuują dawne końcówki *-я/-ю* (po zdyspalatalizowanych *-а/-у*):

gen.: *заморя* (5v), *изъ княжения* (8), *лица* (26), *лѣтописания* (3), *моря* (29), *оружия* (10), *пития* (25), *пленения* (5v), *до убиения* (8);

dat.: *ко Берестию* (93v), *видинию* (28v), *по морю* (29), *оружию* (51v), *повелению* (25), *по полю* (9).

Również w pozostałych przypadkach znalazły poświadczenie wyłącznie dawne końcówki, por.:

instr.: *имѣниемъ* (21), *княжениемъ* (34v), *копиемъ* (27v), *лицемъ* (21), *морем* (5v), *оружиемъ* (27v), *повелениемъ* (21v), *сердцемъ* (25v), *слнцемъ* (58v), *съписаниемъ* (10).

loc.: *на Городици* (38), *княжени* (34), *по крещени* (18), *на лица* (29v), *во мори* (21), *на поли* (35v), *солници* (43v), *в срѣци* (14), *царьстви* (50v).

2.2. Dualis

W zabytku udokumentowane zostały jedynie formy rodzaju męskiego, przy czym w większości przypadków zauważalna jest tu tendencja wyrównawcza do form liczby mnogiej, por.:

nom./acc.: *луча* (58v), *мужа* (6v); *князи* (7v), (2) *месяци* (44), *царие* (17);

gen./loc.: *княжених* (89v); (дву) *месяцеи* (73v); *отца* (15об);

dat./instr.: *мечима* (15), *с царема* (9v).

Jedynie formy *dat./instr.* oraz częściowo *nom./acc.* kontynuują dawne końcówki dualu. Większość przykładów została wyrównana do liczby mnogiej, por.: *рече ко Осколodu и Диру: Вы не естъ князи, а ни княжого роду* (7v), *а мгла 2 месяци стояла* (44). W formach *царие* (17) oraz *месяцеи* (73v) zauważalna jest tendencja wyrównawcza z odmianą *ĭ*-tematową. Szczególnym przypadkiem jest forma *gen.* liczby pojedynczej w znaczeniu podwójnej: *бѣ бо от двою отца* (15v).

2.3. Pluralis

Masculinum

W *nom.* została poświadczona regularna dla tego paradygmatu końcówka *-и*, por.: *князи* (79v), *короли* (72v), *кривичи* (6v), *москвичи* (23), *мужи* (10), *новгородци* (12v), *тиверци* (9). Wyjątek stanowi forma *бояре* (50), której końcówka uległa wyrównaniu do *acc.*

Wpływy innych typów deklinacyjnych znalazły poświadczenie w formach *gen.*, w którym obok starej końcówki zerowej (*бояр* (100), *мужь* (30v), *из Немець* (6)), pojawia się, zapożyczona z odmiany na **ĭ*, końcówka *-еи*: *караблеи* (9),

князеи (5v), *конеи* (69v), *месяцеи* (9v), *мужеи* (29v). Formy *gen.* wyrównane do odmiany *ĭ*-tematowej najwcześniej dokumentują XII i XIII-wieczne zabytki staroruskie, zaś od XIV w. pojawiają się one również na południowym zachodzie¹⁷. Forma *навъгородцов* (30v) jest efektem wyrównania do odmiany *ŭ*-tematowej.

Dativus reprezentowany jest przez formy z regularną końcówką *-емь*, por.: *бояремь* (65v), *воробиемь* (12), *князем* (22), *кривичемь* (7v), *мужемь* (6v), *новгородцемь* (12v).

Kategoria żywotności w *acc.* nie jest realizowana konsekwentnie; w części przykładów zauważalny jest synkretyzm *acc.* i *nom.*, por.: *вятичи* (16v), *мужи* (11), *вои* (20), *вѣроби* (12), tak jak *в карабли* (9v), *месяци* (55v). Jednocześnie pojawiają się formy *acc.* równe *gen.*: *боярь* (58), *москвичь* (82v), *муж* (11), przy czym w *князеи* (22v) końcówka została wyrównana do odmiany *ĭ*-tematowej. Rzeczownik *рублевь* (59) końcówkę *-евь* (będącą fonetycznym wariantem *-овь*) zawdzięcza wpływowi odmiany na dawne *ŭ.

Wyrównanie do deklinacji *ĭ*-tematowej zostało odnotowane również w *instr.*, co poświadczają wariantywne zapisy *со бояри* (83v), *с вои* (14), *ножи* (27), *сыновци* (24)/*боярми* (100v), *князми* (56v), *мужьми* (11v).

Locativus reprezentowany jest wyłącznie przez formy liczby mnogiej powstałe drogą wyrównania z paradygmatem twar-dotematowym, por.: *караблех* (9), *в князех* (22), *на конех* (9), *кривичех* (50b), *во сторожехь* (22v), *во царехь* (28).

Neutrum

Nieliczne przykłady rodzaju nijakiego w zasadzie zachowują regularne końcówki, z wyjątkiem formy *gen.*: *8 сот конеи* (76v), w którym nastąpiło wyrównanie do odmiany *ĭ*-tematowej, por.: *ном./acc.*: *знамения* (45), *иминия* (86v), *копия* (34v), *ловища* (12), *оружия* (47v) oraz *instr.*: *с копыи* (48).

Przeprowadzona w niniejszym artykule analiza form fleksyjnych odmiany *ö*-tematowej pozwala stwierdzić, iż znacznie odbiegają one od swych prasłowiańskich prototypów. Jednym z najistotniejszych zjawisk, które znalazło poświadczenie w tekście „Kroniki Supraskiej” jest dążenie do wyrównań międzydeklinacyjnych, czego przejawem są oboczności końcówek uogólnionych z odmiany *ĭ*-tematowej oraz na *ŭ. W obrębie samej deklinacji *ö*-tematowej również zauważalna jest tendencja wyrównawcza pomiędzy odmianą twar-do- i miękkotematową oraz formami przypadków. Innym zjawiskiem jest dążenie do usuwania w tematach zalternowanych spółgłosek palatalizujących poprzez zamianę końcówek, por. np.:

¹⁷ С.И. Иорданиди, В.Б. Крысько, *Историческая грамматика...*, s. 117-119.

во Смоленску (57v)/во Сьмоленсце (66v). Tekst zabytku charakteryzuje się niekonsekwencją realizacji kategorii żywotności, z wyjątkiem rzeczowników rodzaju męskiego w liczbie pojedynczej. Formy dualu znalazły w „Kronice Supraskiej” szczątkowe poświadczenie. W większości przypadków zostały one wyrównane do liczby mnogiej.

Wpływy innych typów deklinacyjnych, wyrównania w obrębie samej deklinacji *o*-tematowej oraz rozwój kategorii żywotności skutkowały większą ilością końcówek dla tego samego przypadku. Jednakże w przeanalizowanym materiale nie udało się wychwycić zbyt wielu innowacji o podłożu dialektalnym. Nie bez znaczenia jest z pewnością fakt, że „Kronika Supraska” jest utworem składającym się z kilku części, a ponad połowę jej tekstu zajmuje część ogólnoruska, będąca kompilacją starszych latopisów ruskich.

Bibliografia

- Борковский В.И., Кузнецов П.С., *Историческая грамматика русского языка*, Москва 2007.
- Булыка А.М., Жураўскі А.І., Крамко І.І., Свяжынскі У.М., *Мова беларускай пісьменнасці XIV – XVIII стст.*, Мінск 1988.
- Жыдовіч М.А., *Назоўнік у беларускай мове, ч. I: Адзіночны лік*, Мінск 1969.
- Иорданиди С.И., Крысько В.Б., *Историческая грамматика древнерусского языка*, Т. 1, Москва 2000.
- Карский Е.Ф., *Белорусы. Язык белорусского народа*, Вып. 2, Москва 1956.
- Фасмер М., *Этимологический словарь русского языка*, Т. 1, Москва 2004.
- Филин Ф.П., *Происхождение русского, украинского и белорусского языков*, Москва 2006.
- Чамярыцкі В.А., *Беларускія летапісы як помнікі літаратуры. Узнікненне і літаратурная гісторыя першых зводаў*, Мінск 1969.
- Citko L., „Kronika Bychowca” na tle historii i geografii języka białoruskiego, Białystok 2006.
- Klemensiewicz Z., Lehr-Splawiński T., Urbańczyk S., *Gramatyka historyczna języka polskiego*, Warszawa 1981.